

Mirela Slukan

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

OPIS KARTOGRAFSKOG GRADIVA

UDK 930.25:528.9]:025.3

Stručni članak

Komisija za katalogizaciju i Podsekcija za zemljopis i zbirke zemljopisnih karata Međunarodne federacije bibliotekarskih društava i ustanova izradila je Međunarodni standardni bibliografski opis kartografske građe – ISBD(CM). Standard sadrži pravila za identifikaciju i opis svih vrsta kartografske građe. U ovom članku opisan spomenuti Standard, pravila opisa koja su njime propisana, kao i mogućnosti primjene ovog Standarda na kartografsko gradivo u arhivskim ustanovama.

Kartografski materijal je specifična vrsta arhivskog gradiva koje zahtijeva poseban način sređivanja i opisa. Pod pojmom kartografske građe podrazumijevamo zemljopisne karte, planove i atlase. Kao posebna vrsta kartografske građe u kartografsku zbirku mogu ući i globusi, reljefi, profili, aerofotogrametrijske snimke te različite terenske geodetske skice.

Pravila za identifikaciju i opis svih vrsta kartografske građe određena su Međunarodnim standardom za opis kartografske građe – ISBD(CM)¹. To su preporuke zajedničke međunarodne radne grupe što su je osnovala u Londonu Komisija za katalogizaciju i Podsekcija za zemljopis i zbirke zemljopisnih karata Međunarodne

¹ International Standard Bibliographic Description for Cartographic Materials. Hrvatski prijevod Standarda izašao je u izdanju Hrvatskog bibliotekarskog društva 1982. godine

federacije bibliotekarskih društava i ustanova. Usprkos činjenici da se radi o bibliotekarskom standardu, njegovi osnovni principi mogu se primjenjivati i pri obradi kartografskog gradiva u arhivskim ustanovama. Naime, iako Standard strogo propisuje osnovne elemente opisa i interpunkciju među njima, istovremeno dopušta mogućnost prilagodbi i dopuna s obzirom na potrebe i specifičnosti institucije koja ga primjenjuje (i sami autori Standard nazivaju preporukom).

Pri sređivanju nekog kartografskog materijala uvijek treba uvažavati specifičnosti pojedine kartografske zbirke i ustanove u kojoj se materijal nalazi. Posebno treba voditi računa o osnovnim osobinama karata kojima raspolažemo (regionalna zastupljenost, vrsta i starost karata i sl.), te o zahtjevima potencijalnih korisnika koji će se kartama služiti (npr. na vrlo starim kartama uglavnom rade istraživači – povjesničari, toponomastičari i sl., dok je katastarska karta ne samo važan povijesni, već i tehnički dokument). Dakle, o ovim će elementima uvelike ovisiti način na koji ćemo sređivati neko kartografsko gradivo.

Kartografska zbirka Hrvatskog državnog arhiva sada se sastoji od 2026 kartografskih jedinica, za koje je do sada postojala samo inventarna knjiga, te oko 1500 jedinica koje su bile izvan inventarne knjige (upisane samo u knjigu akvizicija). Paralelno se zbirci pridružuje i kartografsko gradivo iz drugih arhivskih fondova koji su u procesu sređivanja. Kako takvo stanje nije zadovoljavalo potrebe korisnika, te zbog nužnosti uvođenja automatizirane obrade podataka, potreba za katalogom i suvremenom bazom podataka bila je sve jača. Tako se, poštujući sve propisane elemente Standarda, ali i uvažavajući potrebe arhivske prakse, pristupilo sređivanju ove kartografske zbirke. Kao rezultat takvog rada svaka kartografska jedinica dobiva kataložnu karticu opisa sa standardiziranim podacima i interpunkcijom, a njihovom automatskom obradom stvara se i kompjuterska baza podataka kompatibilna s drugim sličnim bazama podataka. Svaka takva kartica opisa sadrži sljedeće podatke:

1. *numeričke oznake*: nalaze se uz gornji rub kartice i sadrže broj kartice, signaturu, inventarni broj i broj akvizicije kartografske jedinice

2. *mjesna odrednica*: pod mjesnom odrednicom podrazumijevamo oznaku površine koju karta prikazuje. Sustav mjesnih odrednica određuje se s obzirom na osobine zbirke tj. prvenstveno s obzirom na regionalnu zastupljenost karata. Budući da se ovdje radi o nacionalnoj instituciji, najbolje su razrađene mjesne odrednice za područje Hrvatske. Prihvaćen je sustav koji je uglavnom prihvatila i Kartografska zbirka Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, a koja je utemeljena na klasifikaciji Američkog geografskog društva po Boggs & Lewisom sustavu. Tako ukoliko karta prikazuje čitav ili veći dio Hrvatske, dobiva mjesnu odrednicu Hrvatska. Ako karta prikazuje samo njen manji dio, dobit će detaljniju odrednicu

temeljenu na regionalnoj podjeli: Istočna Hrvatska, Središnja Hrvatska, Gorska Hrvatska, Sjeverno Hrvatsko primorje ili Južno Hrvatsko primorje. Ako pak karta prikazuje samo dio neke od tih cjelina, npr. Podravinu, karta može dobiti i detaljniju mjesnu odrednicu, u ovom slučaju – Podravina. Pri određivanju detaljnih mjesnih odrednica treba se pridržavati uvriježene regionalizacije Hrvatske. Kod određivanja mjesne odrednice starijih karata treba poštovati povijesni pristup. Tako će karta koja prikazuje čitavu Austro-Ugarsku, Austrijsko carstvo, Vojnu krajinu i sl., dobiti i takvu mjesnu odrednicu. Postoje i specifične mjesne odrednice koje se javljaju s obzirom na vrstu karte. Tako planovi gradova osim regionalne odrednice dobivaju i oznaku grada, katastarske karte oznaku katastarske općine, hidrografske karte, kada je to moguće, dobivaju osim klasične mjesne odrednice i oznaku vodotoka koji prikazuju, dok pomorske karte mogu dobiti za mjesnu odrednicu naziv mora koje prikazuju.

3. *vrsta karte*: Određuje se u skladu s klasifikacijom karata. Svaka će zbirka s obzirom na zastupljenost pojedinih vrsta karata usvojiti opširniju ili manje opširnu klasifikaciju, tj. prema potrebi pojedine skupine karata dijeliti i na podskupine (usp. prilog 1).

4. *vremenska odrednica*: predstavlja oznaku vremena što ga karta prikazuje i ne mora se poklapati s godinom izdanja (npr. za povijesnu kartu izdanu 1993. koja prikazuje granice Vojne krajine iz 1849, vremenska odrednica će biti 1849. godina). Stavlja se tamo gdje je to za tu vrstu karte relevantno. To je u slučaju starih karata (do ca 1800.) gdje je starost jedna od dominantnih karakteristika te jedinice, te kod nekih tematskih karata gdje je vrlo važan vremenski trenutak koji karta prikazuje. Npr. povijesna karta, ratna, administrativna, gospodarska, etnografska, plan grada i sl.

5. *restauracija*: u ovu se rubriku upisuje podatak o potrebi restauracije neke kartografske jedinice. Stupanj oštećenosti se može i gradirati i pritom koristiti dvije oznake: *restauracija potrebna* i *restauracija nužno potrebna*. Tako u svakom trenutku imamo pregled o broju i stupnju oštećenosti kartografskih jedinica koje treba restaurirati.

Ovih pet odrednica nisu direktno propisane spomenutim Standardom, ali su one neophodne za funkcioniranje svake zbirke te ih na različite načine svi koriste. Posebno je ovdje dodana rubrika o potrebi restauracije, koja za korisnike nije važna, ali je za skrbnike građe od velike važnosti (zbog toga kao i zbog promjenjivosti ove informacije ona se ne ispisuje na kataložnu karticu, već je koristimo unutar kompjuterske baze podataka). Mjesna i vremenska odrednica karte kao i podatak o vrsti karte bit će glavni kriteriji kod pretraživanja. Naime, korisnik vrlo rijetko dolazi sa zahtijevom da želi kartu nekog određenog naslova ili autora. Najčešće dolazi samo s predodžbom što na karti želi naći, pa će nam upravo mjesna i vremenska odrednica te vrsta karte biti u tom slučaju od najveće pomoći.

6. *naslov karte*: to je prvi element opisa striktno propisan ovim Standardom. Naslov karte se u načelu prenosi doslovno. Kada nam je naslov kartografske jedinice nepoznat (npr. ako nedostaje dio karte, naslov je zbog oštećenja nečitljiv ili jednostavno nije isписan na karti), nastojimo utvrditi naslov karte iz sekundarnih izvora (stručna literatura, katalozi karata, kartografski leksikoni i sl.). U slučaju da naslov nismo uspjeli utvrditi ni s pomoću sekundarnih izvora, sami određujemo provizorni naslov, koji treba biti sažet i dobro opisivati sadržaj kartografske jedinice. Bilo da smo naslov utvrdili iz sekundarnih izvora ili ga odredili sami, u oba se slučaja naslov ispisuje u uglatoj zagradi .

npr. [*Prostorni raspored šuma u Republici Hrvatskoj*]
[*Upravna podjela Vojne krajine nakon 1848.*]

Jedna kartografska jedinica može imati i više usporednih naslova (npr. čest je slučaj na starijim kartama ispisivanje naslova na više jezika). U tom slučaju ispisujemo sve usporedne naslove karte te ih međusobno odvajamo znakom jednakosti.

npr. *Fitocenološka karta gospodarskih jedinica Kupjački vrh i Belevine u fakultetskoj šumi Zalesina=Phytenologische Karte der Wirtschaftseinheiten Kupjački vrh und Belevine mit Lehrforst Zalesina=Phytcenological map of the management units Kupjački vrh and Belevine in demonstration forest of Zalesina*

Iznimno se naslov zbog neprimjerene dužine može skratiti. Pri tome se ne smiju izostaviti važni dijelovi naslova, a na kraju tako ispisanog naziva stavljaju se tri točke. Isto se tako neke skraćenice u naslovu ili zbog kraćenja izostavljeni dijelovi, u opisu ispisuju u punom obliku. U tom se slučaju takve nadopune opet ispisuju u uglatim zagradama.

npr. *Sebenico et contado citta nella Dalmatia confinante con Zara d[e]lli Ill[ustri]mi S[ignori] V[enetia]ni al presente da turchi molestado 1571*

7. *podnaslov karte*: kod karata koje nemaju podnaslov ova rubrika ostaje prazna. Podnaslov karte se od naslova odvaja dvotočkom.

npr. *Jadranska obala i otoci: auto atlas i turistički vodič*
npr. *Zemljovid Kraljevinah Hrvatske i Slavonije: sa političkim i sudbenim razdieljenjem*

Ako iz bilo kojeg razloga karti sami određujemo provizorni podnaslov (npr. originalni naslov je izrazito nejasan), takav podnaslov stavljamo u uglatu zagradu.

8. *podatak o odgovornosti*: u ovu rubriku upisujemo autora karte tj. osobu ili instituciju odgovornu za sadržaj karte. Često se uz ime autora karte navodi i njegova titula. Ako je autor karte nepoznat, rubrika ostaje prazna. Kod starijih karata autor se svakako nastoji utvrditi iz sekundarnih izvora. Podatak o odgovornosti se od naslova tj. podnaslova odvaja kosom crtom.

9. *mjerilo karte*: ako brojčano mjerilo nije naznačeno na karti ono se izvodi iz grafičkog mjerila ili se izračunava s pomoću druge karte. Brojčano mjerilo se izražava u metričkom mjernom sustavu, pa ako je originalno mjerilo izraženo u nekoj drugoj mjernoj jedinici (milje, stope, hvati i dr.), treba ga preračunati u metrički sustav, a u napomeni označiti i originalno mjerilo. U oba slučaja tako izračunato mjerilo stavljamo u uglatu zagradu. Ako je mjerilo preračunato s manjom točnošću ili smo mjerilo zaokružili na okrugli broj, navodimo npr. [ca 1:150 000]. Kada karta nije crtana ili konstruirana u mjerilu ili se mjerilo iz nekog drugog razloga ne može odrediti, u uglatu zagradu stavljamo oznaku [mjerilo neodređeno]. U slučaju kada na jednom listu imamo više karata različitog mjerila ili atlas s kartama različitog mjerila, možemo staviti oznaku [mjerila različita]. Podaci o mjerilu se od podataka o odgovornosti odvajaju točkom i crticom. Ako je to za kartu važno, u napomeni se mogu navesti još neki matematički podaci o karti, npr. vrsta projekcije karte, podaci o početnom meridijanu i sl.

10. *mjesto izdanja*: je podatak o sjedištu izdavača. Ako je mjesto izdanja nepoznato, u uglatu zagradu se stavlja oznaka [s.l.] tj. sine loco, a ako nije označeno na karti, ali smo ga sami utvrdili, stavljamo ga u uglatu zagradu, npr. [Zagreb]. Kada je navedeno više mjesta izdavanja navodimo ih sve, npr. London; New York; Paris. Podaci o mjestu izdanja odvojeni su točkom i crticom od podatka o mjerilu.

11. *izdavač*: navodi se puno ime izdavača. Ako je karta zajednički projekt više izdavača, navodimo ih sve. Kada je podatak o izdavaču nepoznat, u uglatoj zagradi navodimo oznaku [s.n.] tj. sine nomine. Kada izdavača utvrđujemo iz sekundarnih izvora takav podatak također navodimo u uglatoj zagradi, npr. [K.u.k. Militärgeographisches Institut]. Rukopisne karte, naravno, neće imati podatak o izdavaču. Kod drvoreznih i bakroreznih karata važan će nam biti i podatak o drvorescu tj. bakrorescu, pa se taj podatak može upisati u ovu rubriku (naravno tako da se vidi kako se ne radi o izdavaču, već npr. o bakrorescu). Taj će nam podatak biti posebno važan ako je autor ili izdavač karte nepoznat, jer može biti od velike pomoći u datiranju karte. Podatak o bakrorescu, ilustratoru, tiskaru karte i sl. može se navoditi i u napomeni. Podatak o izdavaču je od podatka o mjestu izdanja odvojen dvotočkom.

12. *godina izdanja*: ako na karti nije označena, svakako je treba odrediti barem okvirno, npr. [1960?], [ca 1800], [187?] ili [16??]. U takvim slučajevima datacija se najčešće radi na temelju podataka o autoru ili izdavaču karte, tehnike izrade ili

ukrašavanja karte ili pak po granicama ili drugim sadržajima koji su prikazani kartom. Ako se ne može odrediti niti približna godina izdanja, u uglatu zagradu stavljamo oznaku [s.a.] tj. sine anno. Ovaj je podatak od podatka o izdavaču odvojen zarezom.

13. *materijalni opis karte*: sadrži više podataka o karti i ne podliježe strogim pravilima. Prvi podatak materijalnog opisa karte nam govori od koliko se lista sastoji karta. Ako se sastoji od jednog lista, što je najčešći slučaj, stavljamo oznaku: *1 zemljop. karta* ili ako se radi o jednostavnijem rukopisnom prikazu *1 crtež*, ili *1 skica*. Kada se karta sastoji od više listova stavljamo oznaku npr.: *1 zemljop. karta na 3 lista*. Ako se na listu nalazi više karata označavamo ih na sljedeći način: npr. *5 zemljop. karata na 1 listu* ili *6 zemljop. karata na 3 lista*.

Drugi element materijalnog opisa je tehnika izrade karte i podatak da li je karta kolorirana tj. u boji. Tako razlikujemo rukopisne karte, drvoreze i bakroreze. U slučaju litografije ili modernijih tehnika, obično se podatak o tehnici izrade izostavlja, a navodi se samo da li je u boji. Tako imamo više mogućnosti opisa tehnike izrade: *rukopis*, *rukopis u boji*, *drvorez*, *drvorez kolorirani*, *bakrorez*, *bakrorez kolorirani* ili samo oznaka u boji, ako se radi o višebojnoj karti modernije tehnike izrade.

Treći podatak u materijalnom opisu karte odnosi se na dimenzije karte. One se izražavaju u centimetrima, pri čemu se uvijek prvo navodi širina karte, a zatim visina. Ako se karta sastoji od više listova, koji nisu sasvim iste veličine, možemo staviti okvirnu oznaku dimenzija, npr. *ca 45x50 cm*, ili pak oznaku da su listovi različitih veličina – *vel.razl.*, a detaljnije podatke o dimenzijama dati u napomeni.

Tako dobiveni materijalni opis karte zajedno izgleda npr. ovako:

1 zemljop.karta: rukopis u boji; 32x45 cm

3 zemljop.karte na 1 listu: drvorez; ca 52x63 cm

1 crtež; rukopis; 32x40 cm

1 zemljop.karta; u boji; 65x45 cm

1 zemljop.karta; 65x56 cm

Podaci materijalnog opisa su od godine izdanja odijeljeni točkom i crticom.

14. *napomena*: ovu rubriku svakako ne treba zapostaviti. U njoj se navode svi vrijedni podaci, a koji nisu navedeni u gornjim rubrikama. Posebno su vrijedne informacije o već postojećim opisima karte ili o stručnoj literaturi, o porijeklu karte, njenom izlučivanju iz nekog fonda, podaci o autoru ili faksimilu i sl. Ovakvi dodatni podaci u napomeni posebno su dragocjeni kod opisa starih i tematskih karata.

Tako smo dobili standardiziranu karticu opisa, koja je sastavni dio baze podataka i budućeg kataloga (usp. prilog 2). Kompjuterski program koji se pri tome koristi

ima velike mogućnosti pretraživanja po svim navedenim rubrikama (osim materijalnom opisu karte i napomeni), a navedeni kriteriji pretraživanja mogu se međusobno i kombinirati, čime se još više ubrzava pretraživanje (npr. možemo tražiti kartu Središnje Hrvatske izrađene u mjerilu 1:100 000 izdane 1990). Stvaranjem takve baze podataka uvelike se olakšava međuinstitutska i međunarodna izmjena podataka. Na kraju, treba istaknuti da nema jedinstvenih pravila i uputa za sređivanje i organizaciju svih zbirki, pa ćemo tako i spomenuti bibliotekarski standard prilagođavati potrebama arhivske prakse, uvažavajući pri tome njegove osnovne principe. Ovakvom obradom kartografskog gradiva osigurava se visok stupanj dostupnosti kartografske građe za sve vrste istraživanja te za najrazličitije potrebe korisnika.

PRILOG 1.

Klasifikacija geografskih karata korištena pri sređivanju Kartografske zbirke Hrvatskog državnog arhiva:

Opće geografske karte

Fizičko geografske tematske karte: geološke, geomorfološke

hidrografske

klimatološke, meteorološke

šumarske, vegetacijske

Društveno geografske tematske karte: povijesne

ratne

etnografske, demografske

turističke, planinarske

prometne, poštanske

gospodarske

Administrativne karte: upravne

političke

Po mjerilu: topografske

katastarske

plan grada, plan posjeda

Atlasi: opći

školski

povijesni

pomorski

ostali tematski atlasi (planerski, demografski, hidrografski)

PRILOG 2

Primjer nekoliko opisa kartografskih jedinica opisanih po Standardu:

br. kartice:	signatura:
br. akvizicije:	inv. broj:

AUSTRO-UGARSKA – prometna karta, 1914

G. Freytags Verkehrs-Karte von Österreich Ungarn.- 1:1 400 000.-

Wien: G. Freytag&Berndt, 1914.- 1 zemljop.karta: u bojama; 107x80 cm

br. kartice:	signatura:
br. akvizicije:	inv. broj:

HRVATSKA – upravna karta, 1903

Najnoviji zemljovid Kraljevinah Hrvatske i Slavonije: sa političkim i sudbenim razdieljenjem.- 1:504 000.- Zagreb: L[avoslav] Hartman (Kugli&Deutsch), [1903].- 1 zemljop.karta: u bojama; 115x70 cm

Karta se nalazi u originalnim koricama.- Opširna legenda.-

br. kartice:	signatura:
br. akvizicije:	inv. broj:

HRVATSKA, ZAGREB – plan grada, 1899

Nacrt grada Zagreba: regulatorna osnova/ Gradski građevni red.- 1:11 520.- Zagreb: lith. Carl Albrecht, 1889.- 1 plan: u bojama; 60x86 cm

br. kartice:	signatura:
br. akvizicije:	inv. broj:

HRVATSKA, SAVA – hidrografska karta

Regulacija Save i savskih pritoka u Hrvatskoj i Slavoniji.- 1:144 000.- Agram: [s.n.], 1876.- 1 zemljop.karta: u bojama; 75x63 cm

Prilog tabele s vodostajima Une i Velikog Stuga u razdoblju 1887-1893.

br. kartice:	signatura:
br. akvizicije:	inv. broj:

UGARSKA – opća karta, ca 1680

Totius regni Hungariae et adiacentium Regionum Tabula denuo ob res bellicas inter Christianos et Turcas exacte correcta ac innumeris locis/ Nicolas Visscher.- [1:2 250 000]. - Amsterdam: [s.n., ca 1680]. - 1 zemljop.karta: bakrorez kolorirani; 79x44 cm

Orig. mjerilo 1 cm=3 Milliarum Germanica. -Za detaljniji opis vidi "Descriptio Croatiae"
Mirka Markovića, str. 123.-

Literatura:

1. ISBD(CM): Međunarodni bibliografski opis kartografske građe (International Standard Bibliographic Description for Cartographic Materials, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1982.
2. Čanković, D.: Organizacija i uređenje zbirke geografskih karata u knjižnicama, izdanja Hrvatskog bibliotekarskog društva; knjiga XIV, Zagreb, 1977.

Summary

DESCRIPTION OF THE CARTOGRAPHIC MATERIALS

Cartographic materials are specific sort of the archives that needs the particular way of arrangement and description. The rules of identification and description of all kinds of cartographic materials are established by the International standard for cartographic materials – ISBD (CM). Although that refers on the librarian standard, the basic principles can be applied to the elaboration of the cartographic materials in the Archives. Namely, the Standard prescribes strictly the basic element of description and punctuation among them, but in the same time it admits the possibility of adaptation and supplement according to the needs and particularity of the institution which used it. As the resultant each cartographic unit obtains the map catalogue with standardised data and punctuation, and their automatic processing leads to the creation of computer's data basis compatible with other similar data basis what all make easier interinstitutional and international data exchange. Applying of this way of card processing provides the high degree of the access for the cartographic materials for all kind of researching and for various requirements of users.